

Resim 16. Kalehisar — Hamamın külhanı

Resim 17. Kalehisar hamamı kazısından genel görünüş

JAN REYCHMAN

BEYOĞLUNDAKİ "VENEDİK SARAYI" NIN MİMARİ KİMDİR?

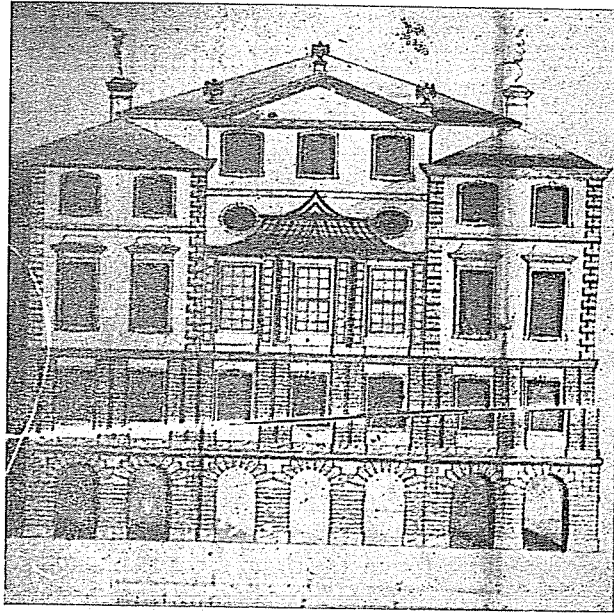
Beyoğlunda, Tom-Tom sokağı yakınlarında bulunan, bugün İtalyan Başkonsolosluğu olan ve "Venedik Sarayı" adı ile anılan binanın tarihçesini, genel hatları ile, T. Bertelè'nin ilginç eserinde buluyoruz.¹ Bilindiği gibi, Venedikliler bu sarayı, Beyoğlunun tanınmış bir ailesinden, Testa'lardan satın almışlardı. Venedik Balyosu Andrea Memmo (1777 - 1781) binayı yıktırıp yeniden inşa ettirmek istemişti. Ama bu projenin Venedik bütçesine fazla ağır bir yük yükleyeceğini düşünen Cumhuriyet Senatosu, Balyosun bu teklifini reddetmiş, birkaç değişiklikle yetinen esaslı bir onarım projesine ancak razı olmuştu. Bu onarım işlerine 1780 - 1781 kışında, İseppo ve Bartolomeo Coccon adında iki İtalyan ustabaşının yönetimi altında başlandı. Gereken malzemeyi Beyoğlunda yerleşmiş Vasallo adında bir İtalyan tüccarı temin ediyordu. Ama burada bugüne kadar çözümlenmemiş bir sorunla karşılaşılıyor: Bertelè, kitabında, inşaat işlerini kontrol eden, J.C. Orlovski adında bir Polonyalı rahipten bahsediyor. Öte yandan, Orlovski'nin imzası, Venedik arşivlerinde muhafaza edilen, Bertelè'nin kitabında da yer alan onarım projelerinin (Res. 1, 2) birinde görülmektedir.² Balyos Memmo'nun Orlovski'ye verdiği görev acaba neydi? Lehli rahip, projeyi hazırlayan mimar mıydı? Yoksa bu projeyi yerine getiren, sadece onarım işlerine bakan bir memur muydu? Orlovski'nin bu projeyi hazırladığını kabul edersek, XVIII nci yüzyılda İstanbul'da yerleşmiş, mimar olarak çalışan bu Lehli rahip kimdi?

Venedik ve Polonya arşivlerinde yaptığımız araştırmalardan sonra, Bertelè'nin eserinde bulunan verileri tamamlayabilecek, eski İstanbul'un tarihiyle meşgul olanları ilgilendirebilecek bazı bilgiler elde edebildik.

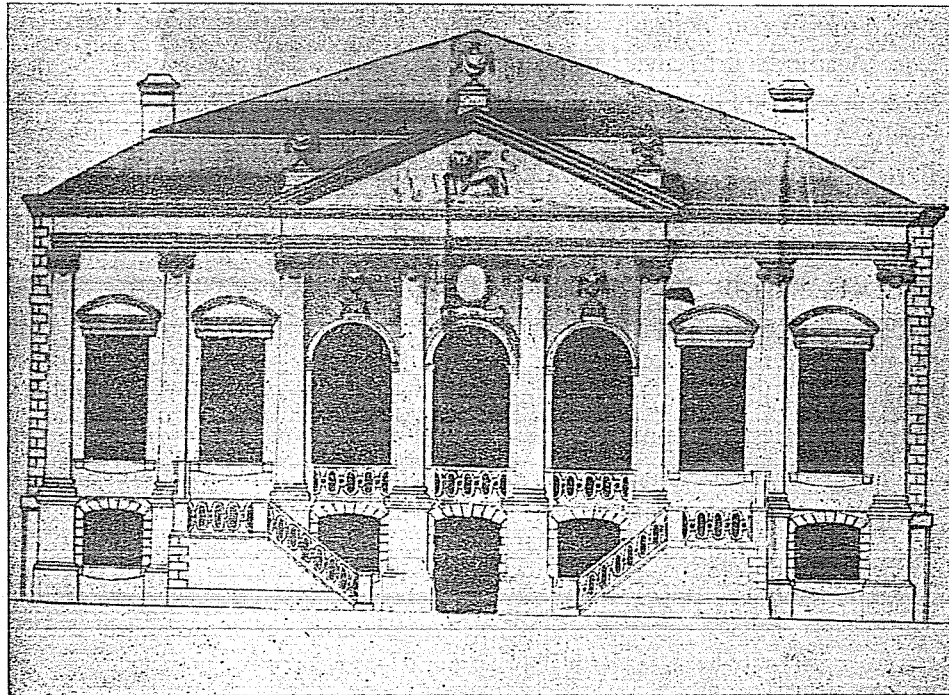
Polonyalı rahip Jean-Chrysostome Orlovski kimdi? Doğduğu tarih bi-

¹ T. Bertelè, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna 1932.

² Venedik devlet arşivi, İstanbuldan raporlar, nr. 222.

Resim 1. Venedik sarayı projesi (1781), güney cephesi (Venedik Devlet arşivi), aşağıda kenarda Orlovski'nin imzası görülür.

Resim 2. Venedik sarayı projesi (1781), binanın esas cephesi (kuzey), (Venedik Devlet arşivi), kenarda Orlovski'nin imzası var ise de bu fotoğrafta görülmemektedir

linmemektedir. Ama ailesi, Polonyanın tanınmış ailelerindendi. Orlovski, Türkiyede bulunan Lehli esirlerin fidyesini vermek, bunları özgürlüğe kavuşturmakla ödevlendirilmiş Trinitaire keşişler tarikatına girdi ve bu görevle, bir papaz heyetiyle beraber 1777'de İstanbul'a geldi. Orlovski, Lehistandan dönen Türk murahhası Numan beyle beraber seyahat etmişti. Birkaç yıl bu görevinde kalan Orlovski ile Trinitaire keşişlerinin başkanlığına tayin edilen Rahip Rodolphe arasında, 1780 yılına doğru, bir anlaşmazlık başgösterdi. Orlovski'ye Polonyaya dönmesi için emir verildiği halde, Lehli rahip bu emri yerine getirmedi ve birkaç yıl daha Türkiyede kaldı. Orlovski'nin Lehistan kralı Stanislas-Auguste'e yazdığı ve misyonerlerden şikâyet ettiği mektuplar iyi karşılanmış, Kral bu şikâyetlere teselli edici cevaplar vermişti.

Orlovski, Venedik Sarayını baştana aşağı tamir ettirmek isteyen Balyos Memmo ile işte o sıralarda tanışmıştır. Balyos Memmo XVIII nci yüzyılda Venedikte büyük ün salmış bir şahsiyetti.³ Mimarlığa büyük ilgi beslerdi. Bu sanatın büyük nazariyecisi C. Lodoli'nin talebeliğini yapan, A. Zaguri ile beraber üstadın bazı görüşlerini tenkid eden, buna rağmen, Lodoli'nin ölümünden sonra, bütün eserlerini derleyip yayınlayan Memmo'dur.⁴ Padova şehrinde provedditore (vali) bulunduğu süre içinde, Memmo mimarlığa karşı beslediği büyük sevgiyi belirtme imkânlarını buldu: Nitekim, eski bir yarış yeri olan bataklık bir yeri, Prato della Valle'yi, gösterişli bir meydan haline getirdi. Bu meydan, tarih boyunca Padova şehri ile herhangi bir şekilde ilişki kurmuş meşhur adamların heykelleri ile donatılmıştı. Bu anıtlar arasında, Lehistan krallarından Etienne Batori ile Jean Sobieski'nin heykelleri de bulunuyordu. Bu münasebetle Polonyalılarla ilişki kuran Memmo, Venedik Balyosu sıfatı ile İstanbul'a geldikten sonra da bu ilişkileri devam ettirdi.

İstanbul'a gelir gelmez Memmo, Venedik Balyosluğuna yaraşacak bir bina aramaya koyuldu. O tarihe kadar, Venedik Balyosluğu belirli bir sarayda yerleşmemiş, elçilik merkezi olarak çeşitli konaklar kiralanmıştı. Memmo ilkönce Kara Boğdan Kapı Kâhyası Rizo Yakovaki'nin Beyoğlunda, Dört Yol ağzına yakın bir yerde bulunan konağını satın almak istedi. Ama bu konak, kısa bir süre önce, eski Lehistan kralı Auguste III'ün vekilinin oğlu, Beyoğlunun tanınmış bankerlerinden Hübsch'e satılmıştı. Bunun üzerine Memmo, daha yukarıda söylediğimiz gibi, Testa ailesinin malı olan bir konak satın aldı ve bu binayı Venedik Cumhuriyetinin şanına uygun düşecek

³ G. Torcellan, *Una figura dela Venezia settecentesca: Andrea Memmo, Venezia 1963.*

⁴ Memmo, *Elemento dell'architettura Iodoilana o sia: l'arte del fabricare con solidità scientifica e con eleganza non capriciosa, 1-2, Roma 1786.*

bir saray haline getirmek üzere, onarım projelerini gerçekleştirmeye girişti. İşte o ara, Lehli rahiple ilişki kurdu.

Venedik Balyosu ile Polonyalı Trinitaire rahibi arasındaki bu ilişkilerin niteliği acaba neydi? Hiç şüphesiz, mimarlık aşkı aralarında kuvvetli bir bağ olmuştur. Orlovski'nin bu sanattaki mesleki yetenekleri hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Ama Trinitaire rahiplerinin özellikle mimarlık sanatı ile meşgul olmaları, konumuza ışık tutacak bir noktadır. Meselâ, 1728-1791 yılları arasında yaşamış olan Polonyalı bir Trinitaire rahibi, A. Weclawski "*Studium Architecturae civilis et militaris*" başlıklı bir eser neşretmiştir. Belki de Orlovski, Weclawski'nin yetiştirdiği talebelerden biriydi.

Balyos Memmo'nun, mimarlıktan her halde iyi anlıyan rahip Orlovski ile tanışması, Venedik elçisinin projelerini kolaylaştıracak, bulunmaz bir fırsattı. Bilindiği gibi o tarihte, Venedik Senatosu Memmo'nun projelerini fazla masraflı bularak reddetmiş, Sarayın onarımına ayrılacak bütçede indirimler yapmasını emretmişti. Memmo'nun görevi ise 1781'de sona erecekti. Balyos, Venediğe dönmezden önce, tamirat işlerini garanti altına almak, güvenebileceği birine teslim etmek istiyordu. Amiriyle geçinemiyen rahip Orlovski ise, diğer rahiplerden tecrit edilmiş bir durumda bulunuyordu. Balyosun teklifi onu bu güç durumdan kurtarıyordu. Gerçekte Balyos rahibi konağına misafir etti, geçimini sağladı. Orlovski görevine ocak 1780'de başladı.⁵

Venedik arşivlerinde bulduğumuz ve 16 Mart 1781 tarihini taşıyan bir raporda, Balyos Memmo, İstanbul'dan yakında ayrılacağını belirterek, bu konuda bize ilginç bilgi veriyor: "Bu meseleyi — Venedik Sarayının onarımını — nasıl halledeceğimi düşünürken, çok değerli, mesleğinde, hayatında herkesin takdirini kazanmış, Lehli Trinitaire keşişi rahip Orlovski'yi konağında misafir etmem, kanaatıma göre, büyük bir talih eseridir."⁶

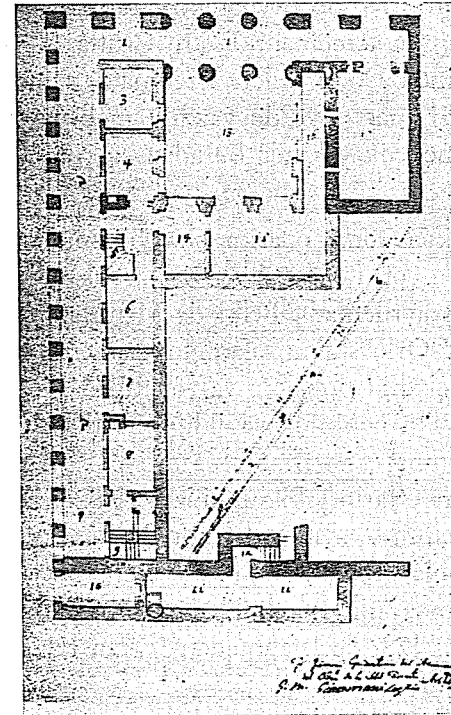
İki mimarlık meraklısı böylece beraber çalışmaya başladılar. Bir yabancı diplomat, 25 ocak 1780 tarihinde İstanbul'dan yolladığı bir raporda bu işbirliğinden bahseder; İstanbul'da bulunan bütün Avrupalı diplomatların "bir İtalyan elçisinin bütün işlerini, Litvanyalı bir mimarın eline teslim etmesi"ne hayret ettiklerini söyler.⁷ Bu raporun verdiği bilgiye göre, Orlovski'nin aslen Litvanyalı olması da mümkündür. Muhakkak olan bir şey varsa, o da

⁵ J. Reyhman, XVIII. yüzyılda İstanbul'da Leh hayatı, (Lehçe), Varşova 1959.

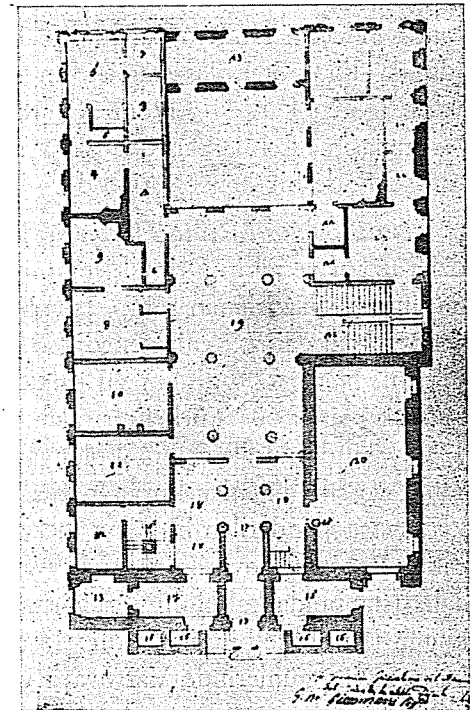
⁶ Memmo'nun raporu, 16 Mart 1781, Venedik devlet arşivi, nr 222.

⁷ İstanbul'daki leh name resanının, kont Dzieduszycki'nin bir raporu, 25 ikinci kâmin 1780, Polonya Devlet arşivi, Varşova. Bk. J. Reyhman, Sur l'activité de quelques artistes polonais en Turquie au XVIIIe siècle, First International Congress of Turkish Arts, Ankara 19th — 24th October 1959, Communications presented to the Congress, Ankara 1961.

Venedik Balyosunun, rahibin zevkine ve kabiliyetine güvendiği, onunla tam işbirliği halinde çalıştığıdır. Gerek Bertelè'nin kitabında yer alan proje; gerekse Venedik arşivlerinde muhafaza edilen ve Arşiv Müdürlüğü'nün bize büyük bir nezaketle mikrofilmlerini sağladığı bütün projeler, sadece Orlovski'nin imzasını taşımaktadır (Res. 1-5). Bu projeleri Orlovski mi hazırlıyordu? Yoksa Memmo tarafından genel hatları ile tespit edilen bu projeleri çizip gerçekleştiriyor muydu? Bu soruya kesin bir cevap vermemize imkân olmakla beraber, yine de bu konuda tahminler yürütülebilir. Orlovski'nin ya-

Resim 3. Venedik sarayı bodrum katı plânı (1781), kenarda Orlovski'nin imzası bulunmaktadır. (Venedik Devlet Arşivi).

Resim 4. Venedik Sarayı alt katı plânı (Venedik Devlet Arşivi).

pıcı, hattâ yaratıcı rolü her halde inkâr edilemez. Saray cephesinin projesi, genellikle, Foscari ailesinin Venedikteki alla Malcontenta sarayının cephesini andırıyordu. Ama bu benzerlikler kesinlikle, açıklıkla görülmemektedir. İstanbul'daki konağın cephesini, bir Venedik sarayının cephesine benzetmeyi her halde Balyos Memmo düşünmüştü.

Orlovski'nin Polonya kralı Stanislas-Auguste'e yazdığı mektuplar, Kral-

dan aldığı cevaplar, rahibin Venedik Sarayında gördüğü işler hakkında bazı bilgiler veriyor. Lehistana dönmesi için emir aldığı halde, rahip İstanbul'dan bir türlü ayrılamıyordu. 1781 ilkbaharında İtalyaya dönecek olan Balyos Memmo, onarım işlerini Polonyalı rahibe teslim etti. Lehistan Krallık Kançılıryasına yazdığı 1 ve 15 Mart 1781 tarihli mektuplarda, rahip Orlovski, Balyos Memmo'nun yakında Türkiyeden ayrılacağını haber veriyor, "sarayın cephesinde çizilecek bir hattın işini tamamlamak üzere" İstanbulda bir süre daha kalmasına izin verilmesi için ricada bulunuyor ve bütün işlerini iki üç aya kadar bitireceğini söylüyor.⁸ Ama mart 1781'de Beyoğlunda, rahibin yakında gideceği sanılıyordu. İngiliz Elçiliğinin tercümanı, Pietro Crutta, Varşova'da, Kral Stanislas-Auguste'ün sarayında Doğu dilleri tercümanı olarak vazife gören kardeşi Antoine Crutta'ya 31 mart 1781'de yazdığı mektupta: "Arkadaşım, Lehli rahip Jean-Chrysostome, çok yakında buradan ayrılacaktır" şeklinde bir haber veriyordu.

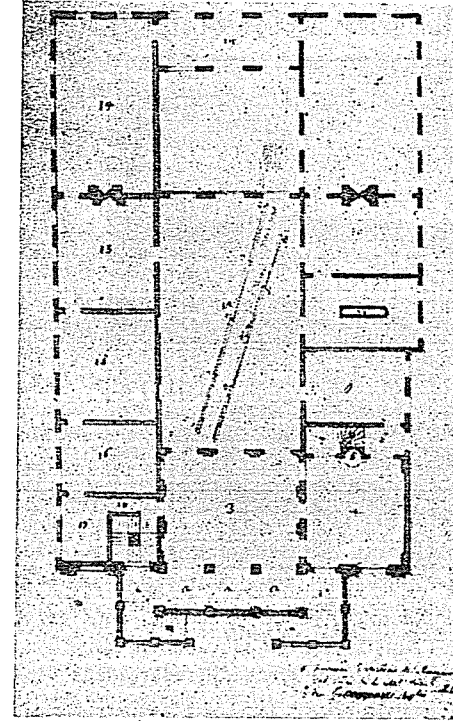
Ama Balyos Memmo İtalyaya döndükten sonra onarım işleri bir müddet daha uzadı ve rahip Orlovski tahmininden çok fazla kaldı. 1781 aralık ayında gitmeye hazırlanan rahip, İstanbuldan ayrılamadı. Belki de Memmo'nun yerine tayin edilen yeni Venedik Balyosu, Orlovski'nin alacağını hemen ödemedi. Nisan 1782'de, iki yıl müddetçe çizdiği projelere ve yönettiği işlere karşılık olarak 50 Türk lirası alan Orlovski, hakkının yenildiğini iddia etti. 1782 yazında ancak, rahip Polonyaya dönmeye hazırlandı. Türkiye ile devamlı ve sıkı ilişkiler kuran prens Adam Czartoryski'nin siparişi üzerine, Polonyaya gönderilen bir deve kervanı temmuz ayında İstanbuldan ayrılacaktı. Rahip Orlovski'nin bu kervanla yola çıkması mümkün iken, bir ay daha İstanbulda kaldığını görüyoruz. Orlovski'nin İstanbuldan ayrıldığı tarih bugün kesinlikle bilinmemektedir: 14 ağustos 1782'de İstanbuldan çıkan rahip, kasımın ilk günlerinde Varşovaya varmıştır.

Orlovski İstanbuldaki bütün alacaklarını tahsil edememişti. XIX ncü yüzyılda Polonyalı şarkiyatçı Antoni Muchlinski, Venedik Elçiliğinin kasa-sından rahip Orlovski'ye 408 kuruş tutarında bir paranın ödendiğini belirten birkaç senet neşretti. 1783'de Orlovski artık Türkiyede bulunmadığına göre, söz konusu para, belki de Orlovski'den vekâletname almış birine ödenmiştir. Muchlinski'nin senetlerdeki tarihi yanlış okumuş olması da mümkündür. Ama her halde bu para, "Venedik Sarayı"nın onarım işinde, Orlovski'nin emeğine karşılık ödenen ücretin son taksidi idi.

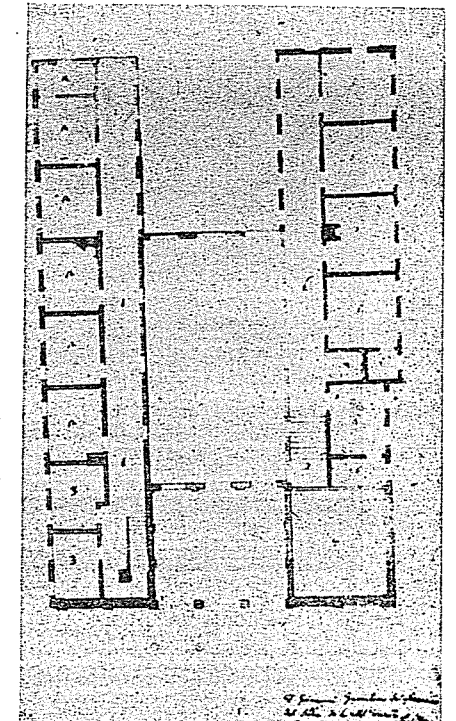
Rahip Orlovski bundan sonra ne oldu? Bu konuda fazla bilgimiz yok-

⁸ Leh tercümanın, Pichelstein'in bir mektubu, İstanbuldan 16 mart 1781, Polonya devlet arşivi, "Popiel" tasnifi, nr 399.

tur. Orlovski'nin Kral Stanislas-Auguste'ün Kançılıryasına 1784'te yazdığı bir mektuptan, rahibin Osmanlı hudutları yakınlarında, Podolya vilâyetinde, Kamenica'da bulunan bir manastırda yaşadığını öğreniyoruz. Ayrıca, Prusyanın İstanbul elçisi, Gaffron'un, memleketine dönerken, Polonya'dan geçtiğini, 1783 ekiminde, İstanbuldan tanıdığı rahip Orlovski'nin daveti üzerine, Kamenica'da, Trinitaire keşişlerinin manastırında misafir edildiğini biliyoruz. Orlovski'nin kral Stanislas-Auguste'ün İtalyanca kançılırya işlerine ba-

Resim 5. Venedik sarayı birinci kat planı (Venedik Devlet Arşivi).

Resim 6. Venedik sarayı ikinci kat planı (Venedik Devlet Arşivi).

kan rahip Ghigiotti'ye yazdığı son mektup, 1785 tarihini taşımaktadır. Mimar-rahibin bu tarihten sonra ne olduğunu, hangi yılda öldüğünü bilmiyoruz. Beyoğlundaki "Venedik Sarayı" ile ilgili projelerden başka, Orlovski'nin imzasını taşıyan her hangi bir mimari projesi de bulunmamıştır.

Balyos Memmo ile rahip Orlovski'nin yarattığı eser ise elden ele geçti. Venedik Cumhuriyetinin lağvından sonra, Campo-Formio anlaşmasının hükümlerine göre, "Venedik Sarayı" Avusturyaya teslim edildi ve bu ülkenin

elçiliği olarak kullanıldı. XVIII nci yüzyıl sonlarında Venedik sarayı Fransa devletinin idaresine geçtiğinde, Directoire ve İmparatorluğun ilk yıllarında buraya elçiliklerde tercüman olarak görevlendirilmek üzere yetiştirilen *dil oğlanları* (jeunes de langue) nı yerleştirildiğini biliyoruz. Dil oğlanları teşkilâtının tarihçesi vesilesi ile bu binanın da bir tarifini bilmekteyiz: “Bu, yüksek zemin katı dikdörtgen biçimli uzun pencereler, üst katı ise yuvarlak pencereleri olan büyük bir kâgir kitle idi. Cephesi İyon nizamında dört sütunun taşıdığı bir alınlık ile süslenmişti.”⁹

Resim 7. Venedik sarayının XIX. yüzyıl başlarında, Avusturya sefreti olarak kullanıldığı sıradaki görünüşü (Bu resim Fransız elçiliği bahçesinden çizilmiştir — A.L. Castellan'ın *Lettres sur la Grèce*, Paris 1811, adlı eserinden).

XVIII nci ve XIX ncu yüzyıllarda İstanbuldan geçen bütün seyyahlar, binanın sanat değerinden bahsetmektedir. Rus seyyahı Reimer 1793'de gördüğü “hatlarıyla son derece güzel, son derece gösterişli Venedik Sarayının büyük salonu”nu tarif ediyor.¹⁰ XIX ncu yüzyıl seyyahlarından Murger Venedik Sarayının “şato gibi, hâlâ fevkalâde güzel” kaldığını belirtiyor.¹¹ Macar seyyahı V. Battyany ise şöyle diyor: “Bu harikulâde güzel bina, öbür elçilikler arasında, hemen dikkati çekiyor; ön cephesinde hâlâ kanatlı arslar-

⁹ H. Dehérain, *Les jeunes de langues à Constantinople sous le Premier Empire*, Revue de l'Histoire des Colonies Françaises, 1928 (Temmuz - Ağustos sayısı) s. 393.

¹⁰ Reimer, *Reise des russisches kaiserlichen Gesandtschaft an die Othomanische Pforte*, II. cild, Petersburg 1803, s. 189.

¹¹ F. Murhard, *Gemälde von Konstantinopel*, Petersburg 1805, s. 32.

nıyla Venedik arması duruyor.”¹² Sarayın o devirde yapılmış bir resmini, Castellanın kitabında görebiliyoruz.¹³ (Res. 6).

XIX ncu yüzyılda, saray birkaç kere — 1853 de, 1887 de, 1891 de — daha tamir edildi, değişikliklere uğradı. Binaya bir kat ilâve edildi; ama ön kısmı, genel hatlarıyla, Memmo ile Orlovski'nin projesinde tespit edilen cephedir.

Avusturya - Macaristan imparatorluğu çöktükten; Mondros mütarekesi imzalandıktan sonra, Sarayı İtalyan deniz kuvvetleri işgal etti. Binaya İtalyan elçiliği yerleşti. Yeni Türkiye kurulduktan sonra, Ankara başkent haline getirilince, Venedik Sarayı, İtalyan Başkonsolosluğu oldu. Bugün de bu şekilde kullanılmaktadır.

XVIII nci yüzyılda bu sarayda yapılan onarımın tarihçesi böylece eski Beyoğlu saray ve konakları tarihinde özel ve ilginç bir yer tutmaktadır.

(RESUMÉ)

On sait du beau livre de Bertelè que le Palais de Venise à Beyoglu, près de la rue Tom-tom, a été reconstruit à fond au XVIIIe siècle aux soins du bailli Memmo 1777 - 1781. Il a collaboré dans les travaux de la reconstruction avec un certain abbé J. Ch. Orlovski, moine trinitaire polonais. Mais une question se pose: qui était ce prêtre et quel était son rôle dans ces travaux? L'auteur se mit en recherches et il en résulta que l'abbé Orlovski était membre de l'ordre des pères trinitaires, qui se consacraient au rachat des prisonniers chrétiens dans les pays turcs et en ce caractère et venu à Istanbul. Il est noté que dans l'ordre des trinitaires les sciences architecturales étaient cultivées. D'autre part le bailli Memmo était bien versé dans ces connaissances, il venait de publier les oeuvres posthume de l'architecte Lodoli, qui était son maître. Est ce que Memmo était l'auteur du projet et Orlovski le réalisateur, celui qui dirigeait les travaux? Mais dans tous les projets de la reconstruction, que l'auteur a retrouvé dans les archives de Venise, c'est la signature du Orlovski qui figure au bas du projet. Peut être que Memmo donnait la vision générale et Orlovski la traçait au papier? Peut être, mais rien ne le prouve. En tout cas Orlovski est resté à Istanbul après le rappel de Memmo/1781 et son départ d'Istanbul, il poursuivait les travaux auprès du palais jusqu'à la fin. Il en a reçu une rémunération de la caisse de la légation de Venise et il n'est parti vers la Pologne qu'en août 1782. Il a eu des démêlés avec ses supérieurs, voulait devenir un prêtre laïque mais enfin est resté dans l'ordre. Il est devenu en suite préposé d'un couvent à Kamenetz près des frontières turques. Le Palais de Venise à Beyoglu est devenu en 1797 siège de la légation impériale (ensuite autrichienne) et après 1818 siège de l'ambassade de l'Italie (jusqu'au 1923). Il a subi plusieurs transformations au XIX ième. Il renferme maintenant le consulat général d'Italie à Istanbul.

¹² V. Batthyány, *Reise nach Konstantinopel*, Pest 1810 s. 17.

¹³ A.L. Castellan, *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople*, II. cild, Paris 1811.

Qui était l'architecte du Palais de Venise à Beyoglu au 18. siècle?